

УДК 37.035: 3724

Л.І. Габора, м. Київ

ДОЗВІЛЛЯ ЯК ЧИННИК ПРОФІЛАКТИКИ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Представлено організацію вільного часу неповнолітніх через різні форми дозвілля, яке має свої особливості та закономірності. Дозвілля має на меті не регламентовану, а вільну діяльність, стимулює творчу ініціативу неповнолітніх. Воно сприяє формуванню особистості, розкриттю природних обдарувань на набуття корисних для життя умінь і навичок.

Ключові слова: бездоглядність, профілактика бездоглядності, неповнолітні, дозвілля.

Питання організації змістовного проведення вільного часу неповнолітніх, їх дозвілля постійно було і є в полі уваги педагогів. Дозвілля – необхідна складова життя кожної людини, особливо неповнолітніх, які перебувають в активному процесі розвитку. Організація вільного часу неповнолітніх через різні форми дозвілля має свої особливості та закономірності. Перш за все вони базуються на добровільності вибору виду занять та міри активності. Дозвілля має на меті не регламентовану, а вільну діяльність, стимулює творчу ініціативу неповнолітніх. Воно сприяє формуванню особистості, розкриттю природних обдарувань на набуття корисних для життя умінь і навичок. Дозвілля неповнолітніх є своєрідною зоною “обмеженого втручання дорослих”, яка необхідна для самоперевірки, оцінки власного “Я”.

Комплекс проблем, пов’язаних із профілактикою і подоланням дитячої бездоглядності, безпритульності, асоціальної поведінки неповнолітніх, знайшов своє відображення у багатьох фундаментальних дослідженнях (С.А. Белічева, В.П. Бочарова, М.А. Галагузова, А.В. Гогольова, Ю.А. Клейберг, М.А. Ковальчук, Л.В. Мардахаєв, Ф.А. Мустаєва, Л.Я. Оліференко, А.А. Реан, М.І. Рожков та ін.) [2; 4; 7].

Методологічною основою дослідження стали ідеї А.С. Макаренка про роль колективу у формуванні особистості неповнолітніх; Б.А. Титова – про роль культурно-дозвіллевої діяльності в соціалізації неповнолітніх; Г.І. Фролової – про

значення клубної діяльності колективу у формуванні особистості; ідеї С.А. Белічевої – про організацію повноцінного спілкування з іншими людьми для корекції девіантної поведінки; педагогічні теорії про особливості виховної роботи з дітьми групи ризику (С.Т. Шацький, М.А. Ковальчук, Ю.А. Клейберг, М.І. Рожков та ін.) [4]; концепції клубної діяльності (Н.К. Беспятова, О.Ф. Кукуєва, Б.В. Купріянов, Т.І. Лагутіна, С.Л. Паладьєв, В.В. Напівкарів, В.Е. Тріодін, Г.І. Фролова та ін.); наукові дослідження дозвілєвої діяльності та її ролі в розвитку особистості (Н.П. Анікеєва, А.Ф. Воловик, В.А. Воловик, С.А. Шмаков та ін.) [1].

Однією з умов підвищення ефективності виховної роботи з профілактики дитячої бездоглядності є діяльність, завданням якої є формування позитивних індивідуальних інтересів неповнолітніх. Така діяльність передбачає наявність особливого арсеналу засобів і методів педагогічної дії на неповнолітніх з девіантною поведінкою. Потреба у вдосконаленні виховного процесу зумовлює пошук шляхів підвищення ефективності педагогічної дії на особистість неповнолітніх, здатних забезпечити їх ресоціалізацію. Як зазначено в Концепції Державної програми подолання дитячої бездоглядності та безпритульності на 2006–2010 рр., затвердженою розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 12.07.2005, №503-р, одним із шляхів подолання цього явища є вчасне виявлення безпритульних та бездоглядних дітей, розвиток ефективних форм їх влаштування та ресоціалізації [5].

Дозвілля суттєво впливає на формування моральних орієнтирів неповнолітніх, їх захоплення, інтереси, освітньо-професійну та культурну соціалізацію.

У дозвілєвій сфері реалізуються їхні інтереси і потреби, особистісні і соціальні амплуа, розвивається активність, творча ініціатива, здійснюється пошук нових ціннісних орієнтирів шляхом вільного вибору видів діяльності. Потенціал дозвілля полягає в широких пізнавальних, просвітницьких, рекреаційних, творчих можливостях.

У процесі дослідження ми намагалися визначити, чим найбільше люблять займатися діти у свій вільний час. У першу п'ятірку улюблених справ дітей увійшли: заняття спортом, слухання музики, робота на комп'ютері, перегляд телепередач та відео, читання книжок, журналів.

Як не дивно, гра як один з провідних видів діяльності дітей, виявилася на передостанньому місці. На жаль, відвідування концертів, театральних вистав, виставок лише 1% дітей вважають одним із своїх улюблених способів проведення вільного часу. Це дуже прикро з огляду на те, що саме такі види дозвілля є визначальними у формуванні естетичних та культурних смаків особистості.

Аналіз отриманих відповідей дає підстави констатувати, що сьогодні змінилося співвідношення між організованими формами проведення вільного часу та індивідуальними: простежується тенденція до зростання останніх. Досить чітко вимальовується процес “одомашнення” дозвілля. Причиною цього є розвиток засобів масової інформації, зокрема телебачення, відео перегляду та комп’ютерної техніки. Вони заволоділи часом дітей, внесли зміни в організацію режиму дня, зменшили час перебування на свіжому повітрі, спілкування з однолітками.

Таким чином, аналіз пріоритетів сучасних дітей у сфері проведення вільного часу дає підстави констатувати, що в умовах сьогодення діти надають перевагу тим формам проведення дозвілля, які не потребують інтелектуальної напруги, певних знань та навичок, спеціальної підготовки, творчих пошуків чи обов’язкової взаємодії з іншими людьми.

Діти переважною мірою орієнтовані на пасивно-споживацькі та розважальні форми дозвіллевої діяльності. Хоча практика засвідчує, що такі форми теж позитивно спрацьовують на формування моральних якостей особистості, домінування пасивних форм проведення дозвілля суперечить самій природі дитини, сутності дитячого віку, оскільки саме в цей період основною рушійною силою розвитку дитини є її активність, що має проявлятися в усіх сферах життєдіяльності, зокрема і в дозвіллевій [3].

Проведення вільного часу має таку структуру: відпочинок на природі (47%), відвідування кафе (37%), заняття власним хобі (33%), відвідування клубів (31%), відвідування кінотеатрів (28%), блукання вулицею (28%), заняття власним фізичним вдосконаленням (спортивні зарядки) (25%), заняття власною зовнішністю та здоров’ям (салони краси, лазні тощо) (14%), заняття власним духовним вдосконаленням (12%), відвідування

концертів естрадної музики, гумористичних вечорів (10%), відвідування бібліотек (10%), відвідування театрів (7%), відвідування музеїв, видатних місць (6%), вільний час відсутній (6%), інше (6%), відвідування виставок, вернісажів (5%), відвідування концертів класичної, органної музики (4%). Отже, основним способом проведення вільного часу неповнолітніми є відпочинок на природі. Такий вид дозвілля користується популярністю серед даної вікової групи тому, що не вимагає великих матеріальних витрат. Адже, матеріальний рівень впливає не просто на вибір виду дозвілля, а й ще на формування певної духовної культури. Блуканню вулицею надають перевагу 25% неповнолітніх.

За даними дослідження “Здоров’я та поведінкові орієнтації учнівської молоді”, 42,2% опитаних віддають перевагу проведенню вільного часу вдома, 30% – на вулиці. При цьому 21% учнів вказали, що, зазвичай, три рази на тиждень проводять свій вільний час з друзями.

21% учнів 6–10-х зазначили, що дивляться телевизор у будні дні приблизно 3 години на день. 18% учнів у вихідні дні дивляться телевизор понад 7 годин на день.

Відсутність у дорослих і дітей культури проведення свят призводить до того, що ці дні стають приводом для вживання алкоголю [6].

Вештання вулицями, куріння, вживання алкоголю, різноманітні спроби “розслабитися”, показати себе “дорослим” є досить привабливими для дітей, починаючи вже з молодшого підліткового віку. А за умов наявності в сім’ї конфліктів, постійних непорозумінь, чвар, подібне “вуличне життя” поступово стає домінуючим для дитини, формуючи її особистість. За рахунок дітей молодшає “соціальне дно”.

На це свого часу вказував видатний педагог К.Ушинський. Він зазначав, що дитина не повинна займатися пустим марнуванням часу, оскільки “бездіяльність” буває причиною безлічі аморальних вчинків. Якщо в якомусь закладі страждають від нудьги, то слід неодмінно чекати, що з’являться і злодюжки, і брехуни, і зіпсовані сластолюбці, і капосні пустуни”.

Дослідження структури дозвіллевої сфери життєдіяльності учнівської молоді показало, що в умовах сьогодення діти надають перевагу тим формам проведення дозвілля, які не

потребують інтелектуальної напруги, певних знань та навичок, спеціальної підготовки, творчих пошуків чи обов'язкової взаємодії з іншими людьми.

Якщо проаналізувати систему ціннісних пріоритетів дозвілля то виявляється, що інтелектуальні форми проведення дозвілля посідають лише третє місце, а перше місце займають пасивні форми. Нині практично єдиним каналом, який забезпечує широкий доступ абсолютної більшості молодого покоління до художніх цінностей, вітчизняної та світової культури, стало телебачення, що відразу відбилосся на структурі вільного часу молоді, найбільша кількість якої проводить свій вільний час біля екрану телевізора (понад 70%).

Зокрема, у будні дні кожна четверта дитина вмикає телевізор на три-чотири і більше годин, а у вихідні дні це робить вже кожен третій. При цьому в міру дорослішання дитини обсяг часу, який вона приділяє перегляду телепередач, збільшується.

Телебачення стало інструментом прищеплення дітям рис, які мають прагматичний характер. Викликає певну стурбованість той факт, що такі форми організації дозвілля, як відвідування театрів, музеїв, концертів, виставок, майже остаточно втратили популярність серед учнівської молоді.

Таке становище підтвердили й результати дослідження "Молодь на порозі самостійного життя". Воно показало, що із числа молодих людей за останні 12 місяців не відвідували жодного разу театр – 69%, кінотеатри – 55%, стадіони – 51%, музеї, виставки – 42%, концерти – 37%, бібліотеки – 13%, дискотеки – 9%.

Серед тих, хто вживає алкоголь, за результатами дослідження "ESPAD", встановлено, що переважно вживають алкоголь на свята з друзями (10,2%), на свята з родинами (9,9%), з друзями на вечірках (9,3%).

Не можна не зважати на ті можливості, які створює для підростаючого покоління комп'ютеризація. Водночас надмірне занурення дитини у віртуальний комп'ютерний світ не тільки може погано відбитися на її здоров'ї, а й перетворитися на свого роду "комп'ютероманію", залежність, яка відволікає від реалій, дійсності. На сьогодні в Україні діє понад 4 тис. комп'ютерних клубів, діяльність яких регламентується Законом України "Про підприємництво".

За даними дослідження “Здоров’я та поведінкові орієнтації учнівської молоді”, 13,3% учнів 6–10-х класів вважають, що сьогодні існує мода на відвідування комп’ютерних клубів.

На жаль, в організації та змісті діяльності деяких комп’ютерних клубів нерідко пропагується жорстокість, насилля. Місцеві органи виконавчої влади не забезпечують належного контролю за їх роботою. Зареєстровані непоодинокі випадки порушення режиму перебування в них дітей у вечірній та нічний час, факти розповсюдження серед неповнолітніх наркотиків та вживання алкогольних напоїв [7].

Проблеми в організації вільного часу юних громадян стають одним із чинників девіантної поведінки, поширення дитячої бездоглядності. Стимулює деструктивну поведінку неорганізоване і неконтрольоване батьками, школою проведення вільного часу. Багато дітей проводять свій час на вулиці, яка демонструє їм не кращі моделі поведінки.

У значної кількості дітей та дорослих спостерігається низький рівень культури організації свого дозвілля. Вона не виникає сама по собі, а формується під впливом позитивних прикладів, духовності, атмосфери творчості та конкретних умов. Саме тому можна стверджувати, що в тих сім’ях, де не віддається перевага духовним цінностям, не склалися традиції спільного змістовного проведення вільного часу, діти позбавлені позитивного прикладу, не вміють і часто не хочуть докладати зусиль для організації дозвіллевої діяльності, корисної для особистісного розвитку.

Якщо у неповнолітніх бракує досвіду самоорганізації, це може стати причиною вибору пустування, злісних ігор і бійок, вступу в негативні угруповання, звички бродяжництва. “Марнування часу”, постійна незайнятість породжують у дітей звичку безцільно проводити життя, впливають на формування таких якостей як пасивність, агресивність, замкненість тощо.

Питання організації змістовного проведення вільного часу неповнолітніх є в полі уваги педагогічного колективу Центру позашкільної роботи Святошинського р-ну м. Києва. Педагогічний колектив упродовж останніх років плідно працював над обґрунтуванням програми “Цікаве дозвілля”.

Пристаючи до розробки програми, ми зрозуміли, що у цій справі не може бути стандартів та інструкцій. Це повинно

стати внутрішнім переконанням керівника творчого об'єднання, ідеологією його професійної позиції. Ми хотіли, щоб така робота стала полем для творчості, пошуком нестандартних рішень, а саме: по-перше, із вдумливого самоаналізу діяльності закладу, кожного педагога; по-друге, із психологічного передбачення тих процесів, які відбуваються під час розробки програм; по-третє, з відсутності штампів, а найголовніше – з нестандартної проектної технології, що забезпечує розвиток компетентності особистості, дає їй змогу реалізувати власний потенціал у суспільстві та індивідуальній життєтворчості.

Зміст впровадження проектної технології полягає в тому, щоб зробити процес дозвілля творчим та індивідуальним, щоб дозвіллева програма захопила учня, принесла йому моральне й інтелектуальне задоволення від того, що він пізнає, від власного зростання.

Навчально-виховний процес у гуртках будується на взаємній співтворчості педагогів і дітей, на їхній дружбі і духовній спільноті, на визнанні самоцінності дитини, на взаємоповазі і взаємній зацікавленості у суспільному успіхові і результаті діяльності.

Дозвіллева діяльність оновлюється цілісно з урахуванням таких пріоритетів:

1. Дозвілля для розвитку компетентності особистості. Саме засобами дозвілля можна забезпечити такі компоненти життєдіяльності людини, як практичні навички, критичне мислення, норми спілкування і основи здорового способу життя.
2. Дозвілля для пізнання навколишнього світу і процесів, які в ньому відбуваються. Дозвілля сприяє розвитку соціальної і комунікативної компетентності на основі засвоєння системи знань про природу, людину, суспільство, культуру.
3. Дозвілля для розвитку творчості забезпечує оволодіння засобами пізнавальної і практичної діяльності.
4. Дозвілля для майбутнього сприяє соціальній адаптації вихованців у динамічному світі, забезпечує їх здатність до його перетворення.
5. Якість організації дозвілля передбачає підвищення вимог до педагогів, їх кваліфікації, забезпечення різноманітними варіативними програмами і методами роботи, які відповідають індивідуальним потребам вихованця і педагога.

6. Диверсифікація дозвіллевої діяльності. Дозвіллева діяльність повинна бути різноманітною, гнучкою, здатною швидко реагувати на зміни в оточуючому світі.
7. Персоніфікація навчання. Педагог має заохочувати в своєму бажанні використовувати різноманітні внутрішні ресурси, мати умови для самовираження в процесі дозвіллевої діяльності.
8. Індивідуалізація в організації дозвіллевої діяльності передбачає індивідуально зорієнтовану допомогу дітям у реалізації їх потреб на основі врахування індивідуальних ритмів розвитку кожної дитини, залишає право на їх самобутність, унікальність, вимагає створення умов для позитивного розвитку, психологічного комфорту, творчої реалізації та досягнення обов'язкового позитивного результату. Таким чином створюється якісно нова площина для дітей у дозвіллевій діяльності.

Педагогічний колектив Центру позашкільної роботи Святошинського р-ну м. Києва використовує можливості практично всіх навчальних програм, і в першу чергу таких програм як: “Культура дозвілля”, “До джерел духовності”, “Лідерство – запорука успіху”, “Жити в гармонії з собою і світом”, “Світ дозвілля”, “Сім'я від А до Я”, “Стань творцем свого життя”.

За таких умов навчальні програми стають джерелом дій, які вихованці засвоюють, критично переробляють і вже як свої, а не нав'язані кимось, вживають до своєї “Я-концепції”.

Ось чому, зусилля батьків, педагогів, громадськості потрібно зосередити на тому, щоб мотивувати підростаюче покоління до пізнавально-творчих форм організації вільного часу, оскільки вони більшою мірою формують соціальні зв'язки неповнолітніх, стимулюють їх соціальну активність, збагачують духовний світ особистості.

Таким чином, організація змістовного вільного часу, розв'язання проблем у сфері дозвілля дозволять частково вирішити питання зайнятості дітей у позаурочний час, запропонувати дітям альтернативу самореалізації поза вуличним середовищем, водночас стати значним внеском у вирішенні проблем дитячої бездоглядності.

Література:

1. Воловик А.Ф. Педагогика досуга / А. Воловик, В. Воловик. – М., 1998. – 232 с.
2. Гоголева А.В. Беспризорность. Социально-психологические и педагогические аспекты / А.В. Гоголева. – М., 2004. – 464 с.
3. Духовні потреби дітей України. Монографія. / Під заг. ред. Ж.В. Петровича – К.: Видавничий дім “Калита”, 2005. – 108 с. С. 80-84.
4. Клейберг Ю.А. Социально-психологические проблемы асоциального поведения подростков: Монография / Ю.А. Клейберг. – М., 2003. – 352 с.
5. Концепція Державної програми подолання дитячої бездоглядності та безпритульності на 2006–2010 рр. затвердженою розпорядженням КМ України від 12.07.2005, №503-р.
6. Молодь в Україні. Дослідження молодіжного сектора: проблеми та перспективи / За ред. О.І. Локшиної. – К.: Студія “uStudio Design”, 2008. – 169 с. – с. 136-150.
7. Мустаева Ф.А. Проблема безнадзорности и непризорности несовершеннолетних в современной России / Ф.А. Мустаева, Г.А. Кудрявцева, Г.В. Орлова. – Магнитогорск: МаГУ. – 2001. – 132 с.

The author is presented of organization of spare time of minors through different forms of leisure which has the features and conformities to the law. Leisure has not regulated for an object, and free activity, stimulates creative initiative of minors. It is instrumental in forming of personality, to opening of natural abilities on acquisition of useful to the life abilities and skills.

Key words: neglect, prophylaxis of neglect, minor, leisure.

Представлено організацію вільного часу неповнолітніх через різні форми дозуга, который имеет свои особенности и закономерности. Целью досуга является не регламентированная, а свободная деятельность, стимулируя творческую инициативу несовершеннолетних, способствует формированию личности, раскрытию природной одаренности на приобретение полезных для жизни умений и навыков.

Ключевые слова: безнадзорность, профилактика безнадзорности, несовершеннолетние, досуг.